

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יג, תשכ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עיקר וטפל בתיקוני לשון *

א. כלום רשאים אנו לתקן לשון?

מתקנים רבים עמדו לה ללשון בזמן האחרון: מתקן מתקן ופינתו, מתקן מתקן וטורו. אך כנראה מרוב השגות והצעות ניטשטשו התחומים, ואין מבחינים עוד בין עיקר לטפל. רבים מקוראי טורי הלשון סבורים, שאם אך יתקנו ביטויים אלה שהוער עליהם, ובעיקר אם ימירו את המלים הלועזיות במלים העבריות, מיד ישפרו לישונם, ומכאן ואילך תהיה העברית שבפיהם צחה וזכה. כביכול אין עליהם אלא לומר "צריר" במקום "דיסוננס", "הליך" במקום "פרוצדורה", "אלתור" במקום "אימפרוביזציה", או אפילו מלה צורמת כמו "אמרגן" ובלבד שלא תעלה חלילה על דל שפתיים המלה הלועזית "אימפרסר" — והכול יבוא על מקומו בשלום. ואם עוד נזכה ונמציא מלים עבריות ל"קואליציה" ול"אופוזיציה" ולשכמותן, הלא את שיירי הפסולת ביערנו, את אחרוני הסיגים צרפנו — ונמצאת לשוננו מזהירה מטהר.

אך ספק, אם סברה זו נכונה. נראה, כי לא הכול נותנים דעתם די הצורך, אילו שיבושים מערערים את יסודות הלשון, וחובה לתקנם, ואילו שיבושים אינם אלא גוונים שבסגנון, ואין הכרח לעקדם. נשוב, למשל, למלים שהוזכרו עכשיו; הבאמת בעיה זו של מקור המלים ומוצאן, אם

* מסדרת שיחות ששודרו ב"קול ישראל".

לועזיות הן אם עבריות, היא כה חשובה? שמא בעיות אחרות בתורת הצורות ובתחביר חשובות ממנה לאין ערוך? וכלום ייתכן להעמיד את כל ענייני הלשון על מדרגה אחת, כאילו דרגת חשיבות אחת לכולם? אם לאו, אם יש עיקר וטפל בלשון — מהו קנה המידה להבחנה ביניהם?

ננסה לבדוק, מה עיקר בלשון ומה טפל בה; אילו עניינים הם בבחינת נשמה, שהפוגע בהם מטשטש דמותה של הלשון, מעווה פניה ומשחיתה, ואילו עניינים הם בבחינת מעטה בלבד, שהמשנה אותם או ממירם אינו פוגע ואינו נוגע בייחודה של הלשון.

אולם לא נוכל לפתוח בדיון, בלא שנשיב תחילה על השאלה, אם בכלל רשאים לנו לנגוע בלשוננו, לשנותה ולתקנה. בוודאי ידוע לכול, כי יש המערערים על זכותנו להתערב בחייה של הלשון. טענתם היא, שהמדע אינו עוסק בתיקון שיבושים בלשון. נבדוק אפוא תחילה טענה זו.

האמת ניתנת ליאמר, כי מבחינה מדעית טהורה אין לשון לא נכונה. בלשן מודרני לא יאמר לעולם על ביטוי כלשהו, שנכון הוא או שאיננו נכון. תפקיד הבלשן אינו אלא לתאר את הלשון כמות שהיא. הוא מטה אוזן לדיבורם של בני אדם — ורושם ומקליט; הוא מעיין בכתובים — ובודק ומנתח. רק את שישמע — יספר, ורק את שיקרא — יתאר. אך לעולם לא יאמר, מה לדעתו צריכים לומר, או מה לדעתו צריכים לכתוב. שהרי לשון הוא מנתח, ולשון היא צורת הדיבור, שבני אדם מדברים, ולא הצורה, שבה היו צריכים לדעתו לדבר.

אם תשאל את הבלשן, מה משמעותה של המלה למפרע, יענה לך בערך כך: בלשון חז"ל כוונתה על לשעבר. כגון המחלוקת במסכת סנהדרין (כו ע"א) על עד זומם: «אביי אמר: למפרע הוא נפסל, ורבא אמר: מכאן ולהבא הוא נפסל». כוונתו של אביי, למפרע הוא נפסל, שכל עדויותיו בעבר עד היום פסולות הן. והוא בניגוד אל מכאן ולהבא, שהכוונה בו על העתיד בלבד. ואם תשאל את הבלשן על שימושה בימינו, ישיב לך: יש נוהגים היום להשתמש במלה למפרע במשמעות שלעתיד, כגון: «השכר ישולם למפרע», כלומר מראש, עכשיו הוא ישולם בעד עבודה שתיעשה בעתיד. לעומתם יש המשתמשים בלמפרע במשמעות של «רטרואקטיבי», כגון בחוקים: «חוק זה חל למפרע», חלותו רטרואקטיבית, על לשעבר. ויש שאף ינסה לדייק ולקבוע, איזו שכבה של דוברים משתמשת במשמעות זו, ואיזו שכבה במשמעות זו. עד כאן ישיב הוא, ולא עוד. אולם מה הנכון? באיזו משמעות תשתמש אתה? — שאלה זו חורגת מתחומו של הבלשן כבלשן, ועוברת לתחומו של מורה הלשון.

כי לעומת הבלשנים, שתפקידם לתאר את התופעות כמות שהן, מבלי להביע דעה, מה נכון ומה לא נכון, המורים המדקדקים חייבים לנקוט עמדה: איזו צורה כשרה, ואיזו צורה פסולה, באיזו משמעות להשתמש, ובאיזו משמעות אין להשתמש. אם הם יישאלו על המלה למפרע, אולי כך ישיבו: כיוון שהמלה במשמעות מראש חדרה כל כך בלשון ימינו, כגון בביטוי הנפוץ «תודה למפרע», שהכוונה היא:

תודה מראש על מה שתעשה למעני בעתיד. מוטב להניחה במשמעות זו שלעתיד, ולא לנסות להחזירה למשמעות המקורית. הרוצה מונח עברי ל"רטרואקטיבי", ייחד לכך את המלה אחורנית המצויה במקורות במשמעות זו¹. או אפשר ששיבו כך: אחורנית יוחדה היום להוראת מקום, ולא רצוי להוסיף ולהעמיס עליה עוד הוראה של זמן, אף שגם במשמעות זו שימשה במקורותינו. אין לנו אפוא מונח מתאים המציין "רטרואקטיבי", מכאן לשעבר, על כן מוטב, שנייחד למפרע למשמעות זו; שאם נשאירנה להבעת מראש, לא תהא אלא מלה נרדפת למלים אחרות. שיש לנו בלשון להבעת מכאן ולהבא, ונמצאנו מפסידים ביטוי למושג "רטרואקטיבי", "מכאן לשעבר", שאין לנו מונח הולם תמורתו².

הבלשן קובע אפוא, איך נוהגים להשתמש כיום, או איך נהגו להשתמש בעבר, ואילו מורה הלשון קובע, איך צריכים להשתמש היום, מה רצוי ומה כדאי. הוא הדין בתחומי לשון אחרים. כגון בתורת הצורות: אם תבקש בלשן, שיביע דעתו על הצורה הפעלנה — הנשים תכתובנה או הנשים יכתבו? הבנות תבאנה או הבנות יבואו? — ישיב הוא כך: המקרא משתמש כמעט תמיד בצורה

1. כן היא דעתו של יצחק אבינרי. ראה: א' בן-אור, לשון

וסגנון, ספר א', עמ' 165—166.

2. ראה: ז' בן-חיים, שימושה של "למפרע", לשוננו לעם,

מחזור ג' קונטרס ד' (כ"ו), תשי"ב, עמ' 24—27.

תפעלנה לנקבה, כגון „ותבאנה נערות אסתר“ (אסתר ד, ד); „ותקרבנה בנות צלפחד... ותעמדנה לפני משה“ (במדבר כז, א-ב). אולם בלשון חז"ל אין צורת תפעלנה שכיחה, אלא יפעלו משמשת לזכר ולנקבה כאחת, כגון: „הנשואות יתארסו והארוסות ינשאו“ (יבמות ד, ו); „נשיהם יאכלו“ (שם ה, א). בימינו לומדים בדרך כלל בבית הספר את הצורה תפעלנה ורבים משתמשים בה, אך יש שמשתמשים גם בצורת יפעלו לנקבה כלזכר, כגון: „החדשות ישודרו“ וכד'. הבלשן אף יוכל לנמק, מדוע בבית הספר נוטים בעניין זה אחר לשון המקרא: כיוון שכפרי הדקדוק היו כתובים על פי לשון המקרא, ועד הזמן האחרון כמעט שלא למדו כלל את דקדוק לשון המשנה, השתלטה צורת תפעלנה שבמקרא. אולם אם תרצה לדעת, באיזו צורה תשתמש אתה, לא את הבלשן תשאל, אלא את מורה הלשון. מובן מאליו, שאין גוזרים איסור על הבלשן להשיב על שאלה זו. רשאי הוא להשיב ורשאי הוא לקבוע עמדה, אך באותה שעה אין הוא משיב לך כבלשן, אלא כמורה לשון. כן הביטוי „מורה הלשון“, שאנו משתמשים בו כאן אינו מכוון דווקא למורים המלמדים לשון בבית הספר, אלא לכל אלה, שתפקידם להשיב על שאלות לשון, המתעוררות בחיי יום יום, ושחייבים לנקוט עמדה כלשהי.

או ניטול דוגמה אחרת. שאל, למשל, אם השם שדה מינו זכר או נקבה. הבלשן ישיב: במקרא שדה לשון זכר, כגון: „ונקנה השדה“ (ירמיה לב, מג); בלשון חז"ל — לשון נקבה, כגון: „היו לו שתי שדות זו למעלה מזו“

(תוספתא כלאים ג, ט). ואילו מורה הלשון, או הבלשן בתפקיד מורה הלשון, יצטרך להכריע לכאן או לכאן. אפשר שיאמר: לשון המקרא עדיפה, ואפשר שיאמר: לשון חז"ל עדיפה, ואפשר שיחליט להתיר את השימוש בשתי הצורות ויקבע, כי השם שִׁדָּה משמש גם בזכר וגם בנקבה.

נמצאנו למדים, כי מדע הבלשנות אינו עוסק ב"נכון" וב"לא-נכון". תפקידו לתאר את המצוי בלבד, ולא להביע דעה על הרצוי. אולם חיי יום יום דורשים תשובה על שאלת הנכון ועל בעיית הרצוי. כיוון שאין אנו עוסקים כאן במדע הבלשנות, אלא בשימוש הלשון למעשה, רשאים אנו לשאול, מה נכון ומה לא נכון בלשון, וחייבים אנו לענות בלא התחמקות, במה נשתמש ובמה לא נשתמש. מהו קנה המידה לקביעת נכון ולא נכון בלשון העברית שבימינו — בזאת נדון בפרק הבא.

ראובן סיוון

מונחי הלחמה ורתכות

המילון למונחי הרתכות הוא החמישי בסדרת המילונים המקצועיים של האקדמיה ללשון העברית. קדמו לו מילוני המוסיקה, המכוננית, הטלפון והאנטומיה, שעליהם העירונו בקונטרסים קודמים*.

* ראה "מספירה לספירה" בקונטרס פ"ב, "מונחי טלפון היפים

לכול" בקונטרס פ"ג, "דע את עצמך" בקונטרס צ"ז—צ"ח.